

What's in a name?

16

Kun je wel spreken van 'Indonesië' in de historische periode waarin deze naam nog niet bestond?

Door het examenonderwerp 'Nederland-Indonesië' vindt discussie over deze vraag nu ook in de geschiedenisles plaats. Als bijdrage aan deze discussie laat dit artikel zien welke begrippen in het verleden en in de moderne geschiedschrijving gebruikt zijn.

Tom van der Geugten is verbonden aan Fontys Lerarenopleiding Tilburg

Het klinkt zo bekend: het oude 'Egypte' en het oude 'Griekenland'. We zijn er zo aan gewend dat we er zelden bij stilstaan dat deze namen nog niet bestonden in de tijd waarover het gaat. Egypte komt van het Griekse Aiggyptos en Griekenland van het Latijnse Graecus. Het is natuurlijk bekend dat de Hellenen, de oude Grieken, hun land Hellas noemden, maar bij de Egyptenaren ligt dat wat lastiger. Gebruik van actuele namen in historische beschrijvingen komt niet alleen

voort uit beperkte kennis. Het helpt ook de geschiedenis in zijn geografische context te begrijpen. Naamsveranderingen zijn soms lastig, bijvoorbeeld als oude en nieuwe namen betrekking hebben op verschillende grondgebieden, zoals bij Sovjet-Unie en Rusland. Soms zijn ze moeilijk te aanvaarden, zoals bij voormalig premier Ian Smith, die zichzelf nog steeds 'Rhodesiër' noemt en zijn land 'Rhodesië' in plaats van Zimbabwe. In de moderne geschiedschrijving zien we

dat de actuele naam 'Zimbabwe' ook voor vroeger tijden wordt gebruikt, net als 'Nederland in de steentijd'.

In de CE-stofomschrijving 'Nederland-Indonesië' wordt 'Indonesië' gebruikt als geografisch begrip; autochtone bewoners worden Indonesiërs genoemd. De historische wisselwerking tussen de twee culturen komt tot uiting in zinnen als: "Op het kruispunt van wederzijdse beïnvloeding gedurende vier eeuwen van Nederlands-Indonesische contacten kwamen eigen Indische cultuurvormen tot ontwikkeling, zoals de Indische keuken, waarin naast Indonesische en Nederlandse ook Chinese en Indiase ingrediënten werden opgenomen."

In dit verband is het interessant dat sommige Nederlanders bezwaar hebben tegen gebruik van 'Indonesië' voor vroeger tijden. Het gaat om twee discussies, een pragmatische en een meer theoretische. In de eerste plaats is er de vraag in hoeverre het voor een verantwoordde voorbereiding op het CE verstandig is dat docenten (en examenkanten) zich conformeren aan de terminologie van de stofomschrijving. Daarbij moet gedacht worden aan het risico dat leerlingen een op de stofomschrijving gebaseerde examenopdracht verkeerd zouden kunnen begrijpen. Gebruik van 'Indisch' in plaats van 'Indonesisch' zou er bijvoorbeeld toe kunnen leiden dat bij "europeanisering van de Indische mengcultuur" verondersteld wordt dat het gaat om de autochtone cultuur.

Rob Nieuwenhuys Oost-Indische Spiegel

Wat Nederlandse schrijvers en dichters over Indonesië hebben geschreven, vanaf de eerste jaren der compagnie tot op heden

Gezien het belang van de leerling lijkt afwijken van de stofomschrijving mij niet verantwoord.

De tweede, meer omvattende discussie betreft het gebruik van actuele namen voor vroeger tijd. Over dit anachronisme schreef Van Doorn in zijn inleiding op *De laatste eeuw van Indië* (1994): "De keuze voor eurocentrisme verklaart ook de consequente voorkeur voor de termen 'Indië' en 'Indisch'. De termen 'Indonesië' en 'Indonesisch' blijven gereserveerd voor verschijnselen die samenhangen met de nationalistische beweging en de latere nationale staat. (...) De bedoeling is slechts de anachronismen te vermijden, wat het beste kan worden bereikt door aan te sluiten bij de destijds gebruikelijke terminologie. Niet wordt bestreden dat 'Indonesië' in de zin van 'de archipel', dus zuiver geografisch gebruikt, soms 'Indië' kan vervangen (...) Het blijft naar mijn mening onzinnig over 'Indonesiërs' te spreken als het mensen betreft die leefden voor de 'uitvinding' van de term of zich er niet van bewust waren tot een natie-in-wording te behoren."

Terminologie tot 1900

Welke termen zijn in het verleden gebruikt? 'Indië' of 'Oost-Indië' werd van de zestiende tot de achttiende eeuw gebruikt voor het gebied rond de Indische Oceaan en het Verre Oosten. In zijn *Itinerario* gaf Jan Huygen van Linschoten in 1596 een beeld van de bevolking van deze gebieden, van Mozambique tot China. Van Linschoten gebruikte de Nederlandse begrippen 'Indien', 'Indianen' en 'Indiaanse'. Hij schreef: "Die Portugesen in Indien zijn veel getrouwt met die ingeboren vrouwen van 't landt ... so dat die afcomelingen vande Portugesen ... schijnen naturele Indianen te wesen in couleur ende fatsoen ... tot dat zy door gewoontheit die Indiaensche manieren aen wennen ..." ¹ 'Indiaans' komen we ook tegen in de beschrijving van het bezoek aan prins Maurits van "drie Indiaanse Gesanten" van de "Koninck" van Atjeh (1602). ² Een aantal prenten uit de *Itinerario* werd met Latijnse teksten uitgegeven,

Boekomslag van een befaamd overzicht van Indische letteren (eerste editie: 1972): 'Wat Nederlandse schrijvers en dichters over Indonesië hebben geschreven, vanaf de eerste jaren der compagnie tot op heden'.

De stofomschrijving 'Nederland-Indonesië' over de gebruikte terminologie

"Voor de overzichtelijkheid en in aansluiting op de huidige wetenschappelijke conventies wordt zoveel mogelijk de naam 'Indonesië' als geografische aanduiding gebruikt. Soms verdient het echter de voorkeur om de historisch juiste benaming te gebruiken en te spreken over 'Nederlands-Indië'. Op dezelfde wijze is 'Nederland' gebruikt terwijl het in de beginperiode nog gaat om 'de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën'. Er wordt gesproken over de 'Indonesische' bevolking. (...) Ook kan incidenteel gebruik worden gemaakt van 'inheemse bevolking' ter onderscheiding van bijvoorbeeld in Indonesië woonachtige Chinezen, Arabieren of Indo-europeanen."

waarin de begrippen 'Indiae Orientalis', 'Indicarum' en 'Indis'. De twee laatste zijn in een recente uitgave vertaald met 'Indische' en 'Indiërs', in plaats van 'Indiaans' en 'Indianen'. ³ Voor Nederlanders in de zeventiende en achttiende eeuw was 'Oost-Indië' het hele handelsgebied van Kaap de Goede Hoop tot Japan. In 1672 schreef N. de Graaff: "De Hollandse als ook de kastiese en mistiese vrouwtjes hebben doorgaans in Oost-Indië een heerlijk leven, niet alleen op Batavia, maar ook op Malakka, Ceylon, Coromandel, Bengalen, Ambon, Banda, Ternate en andere plaatsen alwaar de compagnie haar heerschappij of comptoiren heeft." Voor de autochtonen in die gebieden werden de begrippen 'inlander' en 'inlants' gebruikt. ⁴

In 1799 nam de Nederlandse staat de VOC-gebieden over. Hiervan bleven na het Britse tussenbestuur (1811-1814) vrijwel alleen de gebieden in de archipel over. Sindsdien vormden deze de kolonie Nederlands Oost-Indië. In de negentiende eeuw werden autochtonen meestal 'inlanders' genoemd, soms 'Indianen' en 'inboorlingen'. In 1854 kwam er een wettelijke bevolkingsindeling in drie groepen: 'Europeanen', 'Inlanders' en 'Arabieren en vreemde oosterlingen'. Autochtonen uit de kolonie die naar Nederland kwamen werden door Nederlanders soms met 'Indisch' als geografisch-politiek begrip aangeduid, bijvoorbeeld in een beschrijving uit 1898 over "de Indische vorsten" en hun "Inlandse bedienden". ⁵

Omstreeks 1860 introduceerde Multatuli twee nieuwe namen voor de kolonie: *"Insulinde, dat is, ja, vooreerst die verzameling van prachtige landen die den evenaar omslingeren met 'n guirland (gordel; TvdG) van smaragd"* ⁹

Van Inlander naar Indonesiër

In 1912 richtten een Indo-Europeaan en twee autochtonen in Indië de Indische Partij op met als partijblad *De Indiër*. Met Indiër bedoelden ze 'iedereen die in Indië was geboren', dus niet alleen autochtonen. Met de separatistische leus Indië voor de Indiërs werd het belang van de verwaarloosde bevolking van Indië nagestreefd. Naar Indiaas voorbeeld werden tot 1922 Nationale Indiërs-congressen belegd.

In 1908 had een aantal autochtone, uit de kolonie afkomstige studenten in Nederland de Indische Vereniging opgericht. Hun saamhorigheid duiden ze aan door zich daar Indiërs te noemen, terwijl ze met betrekking tot Indië en Insulinde schreven over *"het Indisch volk"* en *"Inlanders"*.⁶ Vanaf 1918 gebruikten ze steeds vaker de begrippen 'Indonesië', 'Indonesisch' en 'Indonesiër', bijvoorbeeld in het *Koloniaal Weekblad*: *"... terwijl het grondgebied Indonesië weder terug moet worden gegeven aan de Indonesische bevolking"*

Het begrip 'Indonesië' (van het Grieks voor eiland: *nēsos*; vrij vertaald: de Indische archipel) was in 1898 bedacht door de Duitser Bastian.⁷ In 1924 werd de Indische Vereniging omgedoopt in Indonesische Vereniging met als argument: *"... bij het opnemen van ons*

Vaderland in het internationale verkeer, krijgen wij hoe langer hoe meer behoefte aan eene specifieke benaming" en ter voorkoming van *"verwarring en verhaspeling"* van *"Indië met onze groote buur India"*.

In 1925 werd de verenigingsnaam in het Maleis vertaald: Perhimompoenan Indonesia.⁸

In 1928 spraken nationalistische jongeren tijdens een jeugdcongres in Batavia af te streven naar de onafhankelijkheid van Indonesië, waarvan alle bewoners samen het Indonesische volk vormden. Nederlanders spraken toen vaker kortweg over Indië in plaats van het al te koloniale Nederlands-Indië.

In 1934 ging men ook in Nederland door de knieën. De Leidse historicus J.C. van Leur wees op het eurocentrische karakter van de Indische geschiedschrijving. Hij schreef over Oud Indonesië en de Indonesische beschaving, die was beïnvloed door de Indische beschaving van de Voor-Indiërs uit India.⁹

Gonggrip schreef in hetzelfde jaar: *"Ook het in de laatste jaren door sommigen bij voorkeur gebruikte woord Indonesiër voor Inlander is dus zowel taalkundig als etnologisch onjuist. Deze benaming wordt bij voorkeur gebezigd door nationalistische inheemschen en door hen die met dezelve streven sympathiseren. Als reden voor deze voorkeur wordt opgegeven dat het woord "Inlander" een lager geplaatste bevolkingsgroep zou aanduiden."*¹⁰

In augustus 1940 sprak de Nederlands-Indische regering de wens uit:

"Het elimineren van de woorden 'Inlander' en 'Inlands' zooveel mogelijk te bevorderen. Zij is daarom voornemens voor te schrijven, dat in ambtelijke mededeelingen en uitlatingen ... in stede van die woorden te worden gebezigd de termen 'Indonesië' en 'Indonesisch' dan wel 'Inheemsche' en 'Inheemsch'. Aan die instructie zal worden toegevoegd dat het gebruik van het woord 'Indonesiër' geenszins tot het gebruik van de benaming 'Indonesia' behoeft te leiden, doch dat het bezigen van laatstbedoelde naamsaanduiding integendeel bepaaldelijk ware na te laten".¹¹

'Het Indische Bouwen'. In deze tentoonstellingscatalogus wordt de koloniale architectuur beschouwd als 'gemeenschappelijk Indonesisch-Nederlands erfgoed' (Gemeentemuseum Helmond, 1990).

P.A. Daum Indische mensen in Holland Salamander

In 1942 sprak koningin Wilhelmina in haar befaamde 6 decemberrede over Indonesiërs en Indonesië.¹²

In de jaren vanaf 1945 raakte Indonesië steeds meer in als geografisch begrip. De in delen van het land herstelde koloniale staat heette nog Nederlandsch-Indië, terwijl de op 17 augustus 1945 door Soekarno uitgeroepen staat Republiek Indonesia, of kortweg de republiek werd genoemd.

De Indische kleurlingen

Aparte aandacht behoeven de "afcomelingen" van Europeanen en "ingeboren vrouwen van 't landt". In 1905 schreef de taalkundige Prick van Wely: *"Bijzonder rijk aan slang, en andere benamingen is het Indisch Nederlandsch wat betreft den Indo-Europeaan. In de eerste plaats al heeft deze samenkoppeling de thans als ietwat aanstoetelijk vermeden afkorting Indo opgeleverd, waarvoor men na het oprichten van den Indischen Bond (1898; TvdG) het woord Indiër heeft trachten in te voeren, als het mannelijk voor het goed gevestigde Indische = Indisch meisje, Indische dame van gemengden bloede of 'van het land'."*

Prick van Wely noemde de volgende benamingen voor de Indische kleurlingen: halfbloed, half-caste, kleurling, blauwe, klipsteen, liplap, lipper(tje), creool, sinjo (njo), nonna (nonnie), petjoe(k), serani, Euraziër/Euraziat, mesties, poesties, kasties, toepas en cristieten.¹³

In 1916 werd het begrip Indische Nederlander geïntroduceerd bij de oprichting van de Indische Democratische Partij om de Indo, als in Indië gewortelde Nederlander die aan miskenning door blanke Nederlanders

E. Breton de Nijs Vergeelde portretten

Uit een Indisch familiealbum

blootstond, meer bij de Nederlandse cultuur te betrekken. Ook het in 1919 opgerichte Indo-Europees Verbond probeerde het begrip Indische Nederlander ingang te doen vinden. Daarbij doelde zij echter zowel op de groep van Indo-Europeanen als de groep van blanke in Indië geboren Europeanen. Het IEV probeerde het etnische onderscheid tussen beide groepen te doen vervagen, mede door het begrip Indo-europeaan te 'verbreden' naar alle in Indië geboren Nederlanders.¹⁴

Vanaf 1945 raakte het begrip Indische Nederlanders onder Indo-Europeanen pas goed in gebruik, ter accentuering van de Nederlandse nationaliteit, vaak in verband met de migratie naar Nederland. Daar zijn binnen de Indische groep de aanduidingen 'Indische mensen', 'Indischen', 'Indischman', 'Indische jongen', 'Indisch meisje' en 'Indo' in gebruik gebleven.

Overwegingen bij een keuze

Bij het Nederlands kolonialisme in Azië gaat het geografisch gezien om een wisselend gebied, eeuwenlang bestaande uit losse delen, waarbij in diverse betekenissen sprake was van 'Indië': het handelsgebied van Zuid-Afrika tot Japan (conform het VOC-octrooi), de VOC-vestigingen in dat gebied en vanaf de negentiende eeuw de kolonie (in 1814: Java, Zuid-Sumatra en de Molukken; vanaf 1910: het hele grondgebied van het huidige Indonesië). Door deze complicatie kan gebruik van de term 'Indië' leiden tot onduidelijke of historisch onjuiste beeldvorming. Zo zou je uit sommige boeken kunnen opmaken dat Nederland meer dan 350 jaar in het hele grondgebied van het huidige

Indonesië de baas is geweest. Daarmee wordt geen recht gedaan aan de omstandigheid dat grote delen van het grondgebied tot omstreeks 1900 onafhankelijk waren, zoals Atjeh, waar de Nederlandse heerschappij slechts geduurd heeft van 1903 tot 1942. Bij het maken van een keuze ligt het historisch voor de hand 'Indië' te reserveren voor de gebieden onder Nederlandse heerschappij.

Voor een uitleg van de geografische situatie in het verleden is het het meest duidelijk en aanvaard om uit te gaan van het grondgebied van de huidige staat Indonesië. Als geografische aanduiding is Indonesië duidelijker dan Indische of Indonesische archipel, omdat West-Borneo, Oost-Timor en Papua Nieuw-Guinea niet tot het grondgebied van de staat behoren. Onduidelijk zijn ook de namen Insulinde en Gordel van smaragd.

Voor de autochtone bevolking van Indonesië kwamen in het verleden diverse verzamelbegrippen voor. In de moderne geschiedschrijving wordt het meest gehanteerde, vanaf 1854 officiële, begrip Inlanders door sommige historici gebruikt, zowel met als zonder hoofdletter en aanhalingstekens (zie bijvoorbeeld Van den Doel in *Kleio* 8/2000). Veel schrijvers vermijden de term Inlander en het adjectief inlands vanwege de negatieve connotatie, net als het minder gebruikte 'inboorlingen'. Daarentegen worden 'inheemsen' en 'inheems' veel gebruikt vanwege de meer neutrale klank. De oudste begrippen Indianen en indiaans zijn ongewenst gezien de mogelijke verwarring met de autochtone Amerikanen. Het begrip Indiër is ongewenst omdat het historisch nauwelijks in gebruik is geweest en vanwege de mogelijke verwarring met bevolkingsgroepen van en uit India.

Veel schrijvers kiezen voor de actuele naam Indonesiërs volgens het besproken algemeen aanvaarde gebruik (zie bijvoorbeeld De Jong in *Kleio* 8/2000). De CE-stofomschrijving vermeldt: "Er werd een juridische driedeling gehanteerd: Europeanen (blanke Europeanen en Indo-europeaanen), Vreemde Oosterlingen (Chinezen, Arabieren en Brits-Indiërs) en Indonesiërs."

Het meest gebruikte adjectief ten slotte is 'Indisch', dat net als 'Indië' in vele betekenissen is gebruikt. Het verwijst in het algemeen als geografische aanduiding naar de Nederlandse kolonie in

Azië, bijvoorbeeld in 'Indische producten', het 'Indische gouvernement' en de vermelding in het Nederlands paspoort van "de uitbuiting van de Indische bevolking". Als cultureel-sociaal begrip verwijst het naar de koloniale mengcultuur (bijvoorbeeld in 'Indische bouwkunst', 'Indische letteren' en 'Indische keuken') en de dragers daarvan, met name de gemengdbloedige Indo-Europeanen, die in de kolonie 'Indische mensen' werden genoemd.

Deze 'Indische' cultuur is na de dekolonisatie door deze 'Indische' Nederlanders meegenomen naar Nederland, waar groep en cultuur zijn opgenomen in de multiculturele samenleving. Het is deze 'Indische' cultuur die zich in de periode 1600-1900 richtte op de autochtone cultuur, maar zich vanaf omstreeks 1900 heroriënteerde op de Europese cultuur, als gevolg van onder andere imperialismen en ethische politiek. In diezelfde tijd vond onder autochtonen een herwaardering van de eigen Indonesische cultuur plaats. Hiermee keerden de koloniale en inheemse culturen elkaar de rug toe.

Voor een goede beschrijving van deze historische processen is het nodig de begrippen 'Indisch' en 'Indonesisch' in de genoemde betekenissen naast en tegenover elkaar te gebruiken.

Noten

- 1 A. Birney, *Oost-Indische inkt*, Amsterdam 1998, 14, 18.
- 2 H.A. Poeze, *In het land van de overheerser*, Dordrecht 1986, 3.
- 3 E. van den Boogaart, *Het verheven en verdorven Azië*, Amsterdam 2000, 56.
- 4 R. Nieuwenhuys, *Wie verre reizen doet*, Amsterdam 1975, 32.
- 5 Poeze, 27.
- 6 Poeze, 78.
- 7 H. de Graaf, *Geschiedenis van Indonesië* 1949, 11.
- 8 Poeze 176.
- 9 J.C. van Leur, "De wereld van Zuid-Oost Azië" in: J.C. de Haan (red.), *Nederlanders over de zeeën*, Utrecht 1942, 106.
- 10 G.F.E. Gonggrijp, *Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië*, Wijk en Aalburg 1992, 461.
- 11 J.M. Pluvier, *Het Indonesische Nationalisme*, Haarlem 1972, 41.
- 12 L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel 9, Den Haag 1979, 1062.
- 13 F.P.H. Prick van Wely, "De Indische kleurlingen en hun benamingen" in: *Taal en Letteren*, nr. 15, 1905, 505.
- 14 U. Bosma, *Karel Zaalberg*, Leiden 1997, IX, 284, 344.